Blåklokke

Gamle ski i Trøndelag

Av ELLING ALSVIK

I årtusener har ski vært et viktig fremkomstmiddel om vinteren. Hvor gamle skiene er vet ingen. Heller ikke er det sikkert hvorledes de oppsto, men det er ikke utenkelig at de er utviklet fra trugelignende utstyr.

Truger er utbredt over hele den nordlige halvkule der det er snø om vinteren, i Europa, Asia og Nord-Amerika. Indianerne i Nord-Amerika lærte seg aldri å lage ski. Istedet brukte de ganske store truger som ofte var meget forseggjorte og dyktig laget.

I Europa og Asia var trugene mer som et supplement til skiene. Derfor ble det vanligvis ikke lagt så mye arbeid på dem som på de amerikanske. Trugene har nok her hatt like stor utbredelse som skiene. Men i det siste er det bare i Skandinavia og i Øst-Sibir (hos tsjuktsjere, korjaker og itelmener) at de har vært i vanlig bruk. De eldste skitypene har gjerne vært inndelt i to hovedgrupper, den arktiske typen og den sørlige typen. Begge var temmelig korte og mye bredere enn våre ski. Den arktiske typen var helst skinnkledd under, og den var spiss i begge ender, mens den sørlige typen var rett bak og ikke hadde skinnkledning. Fotfestet var forskjellig.

Den arktiske skitypen var utbredt fra Nord-Japan, gjennom nordlige Sibir og nordlige Russland til kysten av Nordishavet. Den sørlige skitypen fantes fra Ural, gjennom sørlige Russland, Nord-Polen, Baltikum, Sør-Sverige og trolig Sør-Norge fram til Vestlandskysten.

Ski i Norge

Det er heller ikke sikkert hvor gamle skiene er i Norge. Det eldste vitnesbyrdet vi har om skibruk er helleristningen fra Rødøy i Tjøtta. Den anslås gjerne til å være ca. 4000 år gammel. Ellers er det gjort enkelte funn av gamle ski i myrer, fra forhistorisk tid.

Disse myrfunnene, både fra Norge, Sverige og Finnland, har gitt grunnlag for en rekke forsøk på å fastslå forhistoriske skityper. Men det vil føre for langt å komme inn på det her.

De samiske skiene hører til den arktiske hovedtypen. Selv om de i dag er blitt smalere enn sitt forhistoriske opphav, er de fremdeles ofte kortere og bredere enn bøndenes skityper. I Nord-Norge har de nok hatt en viss innvirkning på de andre lokale skitypene.

Det er som sagt grunn til å tro at den sørlige skitypen en gang har vært i bruk i Sør-Norge, men i historisk tid har den vært avløst av forskjellige lokaltyper.

En helt spesiell type er de sentralnordiske skiene, som fantes fra Romerike over Østerdalen og i østlige Trøndelag, østover i Sverige sør til Värmland og i Finnland. Disse skiene besto av en smal langski på venstre bein og en kort andor (trøndersk ånnår) på høyre. Andoren var skinnkledd under, med hårene vendt bakover. Andoren ga godt fraspark, mens langskia var til å gli på. Man antar i dag at denne skitypen oppsto i sen middelalder. En skiløper kunne få stor fart på slike ski. De sentralnordiske skiene har samme utbredelse som elgen hadde, og det har vært gjettet på at typen kan ha sammenheng med jakt på elg og andre raske dyr.
På Østlandet forøvrig, på Vestlandet og i Nord-Norge brukte man noe kortere og bredere ski, stort sett. Utformingen og detaljene har selvsagt variert fra sted til sted.

Trønderske ski

Fra bygd til bygd har det vært større og mindre forskjeller på skiformene. Hvordan vi vil gruppere skitypene avhenger delvis av hvilke særtrekk vi velger å legge vekt på, og hvilken tid vi tenker på. Men likevel er det en del hovedtyper som avtegner seg klart atskilte fra hverandre.

Snåsaski har fått navnet sitt fordi Snåsa var kjent for å ha gode skimakere som laget ski av denne typen. Men de har vært i bruk i de indre bygdene i hele Nord-Trøndelag.

Fra en skitur i Bymarka i 1898. Utstyret var unektelig nok annet en det vi opplever i marka idag.

Disse skiene er den nord-trønderske parallellen til Østerdalsskiene. De var sentralnordiske ski, og besto altså av en lang, smal ski for venstre fot, gjerne opp til 3 meter lang, og en kortere ski, «ånnår» for høyre fot. Ånnåren var litt breiere en langskien, den var gjerne 1,5-2 meter lang, og den var skinnkledd under.

Mens Østerdalsskiene helst skulle være av furu, var Snåsaskiene som regel av bjørk. Snåsaskiene hadde en bred styrerand med en skarp stripe på hver side.

Denne skitypen, med den lange venstreskien, var særlig godt egnet i de indre bygdene, hvor terrenget var forholdsvis jevnt og slakt. Det er iallfall sannsynlig at Snåsaskiene var i bruk tidlig på 1700-tallet. Men det ser ut til at de gikk av bruk forholdsvis tidlig, før de andre Trønderske skitypene ble forlatt.

Selbuski kalles slik etter den kjente skimakeren Nils Sveinsås i Selbu, som fikk flere førstepremier for skiene sine på utstillinger i 1870-80-årene. Betegnelsen dekker den skitypen som ble brukt i de indre, østlige delene av Sør-Trøndelag, og delvis også i Stjørdalsdalføret.

Disse skiene var temmelig lange og smale. I Rørostraktene kunne de bli svært lange, de lengste skiene i Folkemuseet på Sverresborg er fra Røros og er 3,29 meter lange. Dette var høyfjellski, gjort til åpent og slakt terreng, som Snåsaskiene. Men Selbuskiene var like lange på begge føtter. Kanskje har det også i dette området en gang vært brukt langski og ånnår. Men dette er helst en gjetting. Det eneste vi vet om det er at «Holtaalske» skiløperkompani på 1700-tallet brukte lang og kort ski. Men årsaken til dette kan selvsagt være en militær bestemmelse.

Leksvikski kalles slik fordi det var i Leksvik de fineste skiene vanligvis ble laget. Men skitypen har utbredelse i hele ytre Nord-Trøndelag.

Disse skiene var kortere enn skiene i innlandet, med en lengde på rundt 2½ meter, og de var bredere, vanligvis 7-9 cm. Skiene hadde typiske sidelister på oppsiden. De hadde en bred styrerand under som Snåsaskiene, men uten de skarpe stripene på sidene. Leksvikskiene var som regel meget fint dekorerte, med innrissede ranker og geometriske ornamenter.

Denne skitypen passet bedre i det ujevne terrenget i de ytre bygdene enn de lange, smale innlandsskiene gjorde.

Surnadalsski eller *Møreski* betegner en skitype som var forholdsvis kort og bred, med omtrent samme mål som Leksvikskiene. Surnadalsskiene var noe avrundet oppå, oftest med lite eller ingen dekor. Styreranda var liten, smal og grunn. Som Leksvikskiene passet også disse skiene bra i det ujevne terrenget i de ytre bygdene.

Betegnelsen Surnadalsski skriver seg fra at skimakerne i Surnadal var holdt for å være særlig dyktige. Skitypen kalles også Møreski, og vi finner den altså på Møre. Men også i vestlige Sør-Trøndelag var det brukt ski av samme slags. Legger vi vekt på detaljer kan vi vel si at det dreier seg om flere skityper. Bl.a. har det vært snakket om Gauldalsski, Hølondaski osv. Men alle hører til den samme hovedtypen.

Fra Støren og fra Singsås fortelles det at folk gjerne hadde to slags ski, kortere ski til bruk i skogsterrenget nær bygda, og lengre ski til bruk i fjellet. Dette var altså et overgangsområde mellom Selbuski og Surnadalsski.

Sameski var forholdsvis korte og brede. Fra gammelt av var de spisse også i bakre enden, og de var skinnkledde under, med reins-

Skigleden var tilstede også den gang.

eller selskinn. Som sagt før hørte de til den arktiske hovedtypen.

Samene var helt avhengige av skiene, og denne skitypen passet godt til arbeidet med reinen. Sameskiene har altså vært i bruk i hele det området i Trøndelag hvor sørsamene drev med rein.

Det er ikke tvil om at sameski – ofte uten skinnkledning under – har vært en del brukt av ikke-samer i de indre trøndelagsbygdene. Bl.a. har museet i sine samlinger et par sameski som har vært brukt av den første autoriserte jordmoren i Nordli.

Det har altså vært fem hovedtyper av ski i Trøndelag. En type – sameskiene – var bundet til en særegen kulturform. Av de fire andre har vi to typer – Leksvikski og Surnadalsski – som var tilpasset terrengforholdene i de ytre bygdene, mens de to siste typene – Snåsaski og Selbuski – var særlig egnet for terrenget i indre Trøndelag.

Bindinger

Den aller enkleste formen for skibinding var en tåstropp som gikk gjennom et vannrett hull i skien. Skulle en slik binding være god, burde støvelen ha en oppbøyd tupp på tåen, slik f.eks. samenes skaller hadde. Nordsamene brukte da også ski med bare tåstropp, men sørsamene i Trøndelag hadde også helbinding.

Skulle andre typer støvler sitte godt, burde en ha en festing som hindret dem i å gli bakover. Dette kunne gjøres på flere måter. En måte var å feste en liten kloss på tvers under vristen. Andre måter har også vært brukt. Men bedre er det selvsagt med en helstropp, og dette har vært vanlig i Trøndelag.

Vi vet svært lite om hvor gamle de forskjellige bindingstypene er.

Bindingene kunne være av forskjellig materiale. Ofte var det brukt bjørkevidje både i tåstropp og helbinding. Da måtte vidjene passes godt til støvlene, for de kunne ikke reguleres. Og passet de ikke bra, kunne det bli gnagsår. Vidjene slet også noe på støvlene hvis de ikke satt godt. Vidjer varte ikke så lenge. Derfor måtte folk ha med seg flere reserver. Men det var fort gjort å skifte. Vidjer må tas om sommeren. Så folk måtte passe på å skaffe seg et lager så de hadde til vinteren.

På tross av disse ulempene var vidjebindingene svært vanlige, de kostet ikke noe.

Lærbindinger hadde mange fordeler, og de ble også brukt en del. Men enten måtte læret kjøpes, eller det måtte tas av noe som kunne være salgsvare, og det var det ikke alle som hadde råd til.

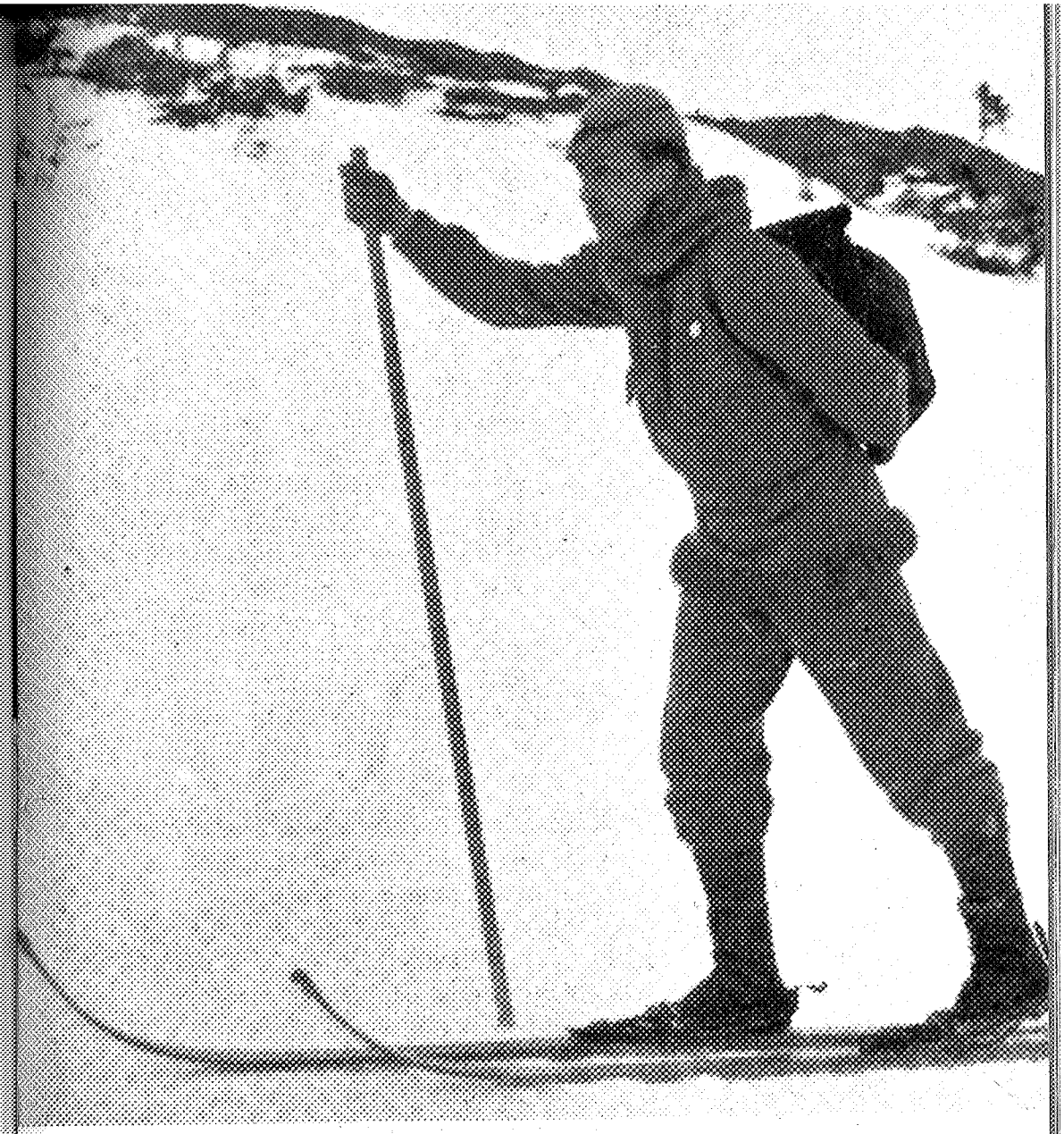

Klar for skitur anno 1897.

Skistaver

Tidligere brukte folk bare en skistav. Den var tykk og kraftig. Lengden varierte en del, men lå helst mellom 1¼ og 1¾ meter. På det enkleste kunne staven være bare en lett tildannet stokk med butt

ende. Men de fleste var spisset, og mange hadde jernholk på spissen. Mange hadde også en liten trinse av tre eller jern, men det var slett ikke alle som hadde det. Hempe hadde de så å si aldri. Enkelte staver kunne ha risset eller utskåret rankedekor. Hos oss ser det ut til å ha vært vanligst på indre Nordmøre og i nabodistriktene i Sør-Trøndelag.

Staven ble brukt til å balansere. En kunne støtte seg mot å falle, og en kunne bremse med staven. Den var også til hjelp ved svinging. De gamle jevnbrede skiene svingte ikke, så en måtte løfte opp skiene og flytte dem. I fart kunne dette gjøres mens en et øyeblikk la vekten på staven.

Sørsamene hadde ofte en liten skje eller skuffe øverst på staven, opprinnelig som en del av en trebalg utenpå en spydspiss. Denne ble helst brukt når de skulle grave i snøen etter lav til reinen. I sein tid var det enkelte vanlige turløpere som brukte slik stav, og da var skjeen beregnet som drikkekopp og brukt f.eks. når det var vanskelig å komme ned til bekkene.

Bruk av ski

Det er viktig å huske at skiene tidligere var *bruksgjenstander*, ikke tur- og sportsutstyr som i våre dager. Om vinteren var skiene en forutsetning for mange arbeids- og samfunnsfunksjoner.

Snarefangst og jakt drev mange om vinteren for å skaffe seg ekstrainntekter. Som regel var det nødvendig å bruke ski til dette.

Tømmerhugst kunne vanskelig drives med ski på bena. Men skiene var nyttige til og fra skogen, og hvis det ble hogd spredt.

Arbeidsreiser. I senere tid har mange hatt ekstraarbeid borte fra gården. Om vinteren var det mange av dem som trengte ski for å komme seg fram. F.eks. gikk ålbygger til arbeid i Kjøli gruver, selbygger gikk til og fra kvernfjellet og folk fra Strandamarkbygda i Leksvik gikk på ski til arbeid i tønnefabrikkene i Hestdalen og Vanvikan.

Transport. Skulle ting fraktes vinterstid på steder hvor det ikke var fremkommelig for hest og slede, kunne skiene være greie. Mindre, lettere lass kunne en ta på ryggen. Eller en kunne trekke kjelke. Men til litt tyngre kjelker og i vrangt terreng var nok truger bedre.

Reindrift. Samene var helt avhengige av ski for å kunne passe reinsflokkene og for å komme seg fram ved sesongflyttingene.

Samferdsel. For mange kunne skiene være den beste løsningen om de skulle til butikk, lensmann, doktor eller prest, eller om de skulle til kirke. Ofte gikk de vel på ski til de kom til vei, og der satte de fra seg skiene. Folk som bodde noe avsides kunne også ta skiene i bruk for å besøke slekt og venner.

På denne måten var skiene tidligere en nødvendighet i arbeids- og samfunnslivet, til forskjell fra våre dager hvor skiene bare er til hobbybruk.

Arbeidsfordelingen i det gamle samfunnet gjorde at det i første rekke var mennene som brukte ski. Det var de som hadde arbeid i utmarka, og det var de som reiste mest. Men i avsidesliggende strøk måtte ofte kvinnene ta skiene i bruk, f.eks. for å komme til kirke, eller bare til naboen. Og i så fall kunne kvinnene være like dyktige skiløpere som mennene.

Skiøving. Barn begynte tidlig å gå på ski. Først fikk de noe ganske enkelt utstyr å øve på, men fra skolealderen fikk de helst skikkelige ski. Alt de hadde av tid ble som regel brukt til å trene på skiene, også friminuttene på skolen. På denne måten øvet de seg til noe som skulle bli viktig for dem når de ble voksne – det var en av de ubevisste men viktige sidene ved leken. Jentene sluttet stort sett å gå på ski i konfirmasjonsalderen, når de var ferdige i skolen. Men guttene fortsatte.

Ungdom og voksne menn kaptes ofte om hvem som var dyktigst på ski, som regel i utforkjøring, ofte med naturlige hopp i bakken. Folk har alltid likt å måle krefter og dyktighet, og dessuten var det nyttig å beherske skiene best mulig.

Skisoldater

En særskilt måte å utnytte skiene på var til militært bruk. Allerede i sagaene nevnes det enkelte eksempler på dette, bl.a. brukte kong Sverre skiløpere enkelte ganger, først og fremst som speidere.

I nyere tid var svenskene her tidligere ute enn nordmennene. Under et svensk angrep på norsk Jemtland i 1564 fulgte det med soldater på ski. Mot slutten av 1600-tallet fikk nordmennene også enkelte skisoldater. Under den store nordiske krig (1700-1720) gjorde

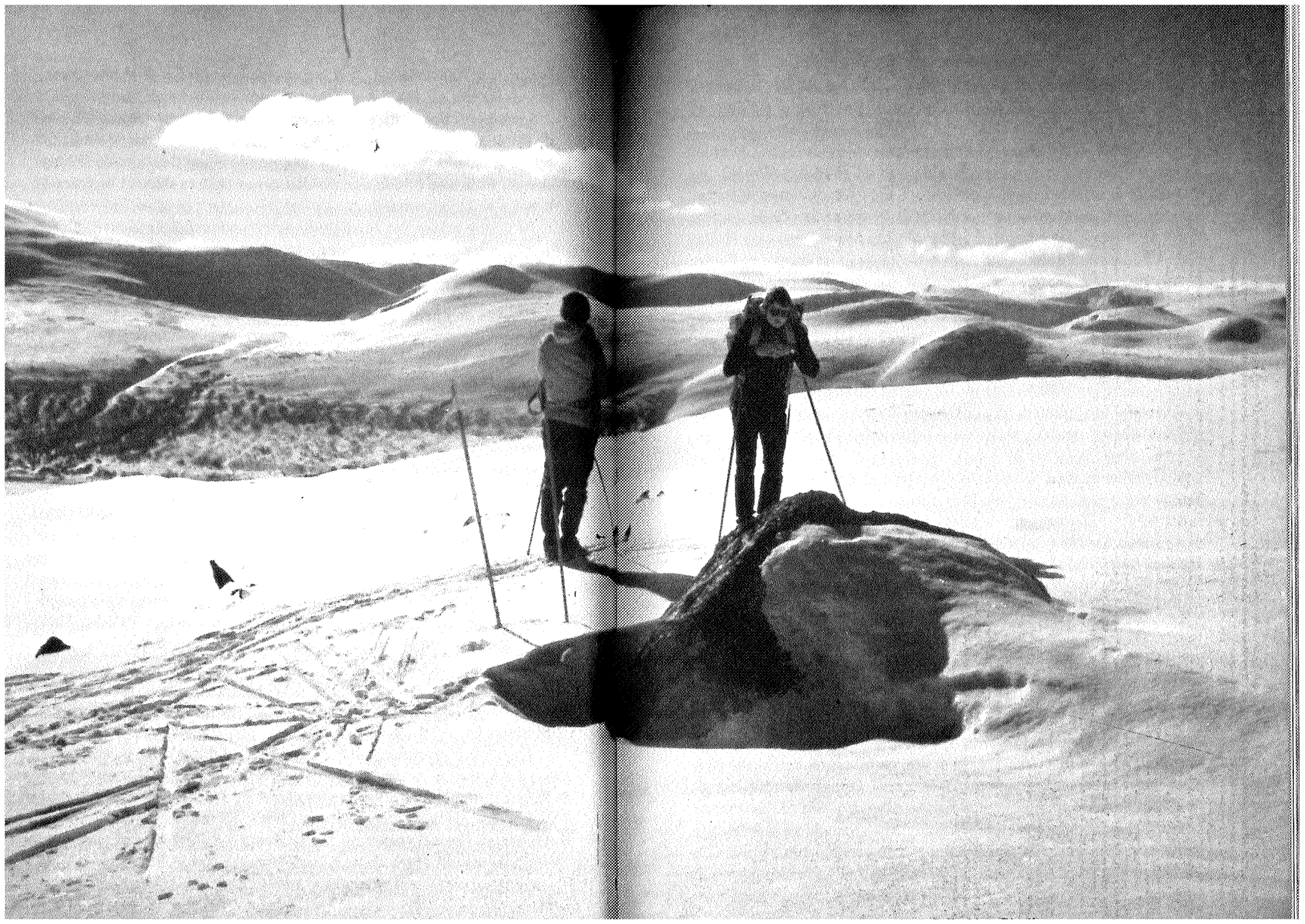

skisoldatene god nytte for seg, bl.a. mot Armfeldts tropper i Trøndelag. Det var også en skiløperkurér som brakte melding til Trøndelag om Karl XIIs fall.

I 1733 ble det første skiløperreglement skrevet av kaptein Emahusen, som var sjef for skisoldatene i Trøndelag. I 1742 ble skisoldatene ordnet i egne avdelinger. I 1747 ble de omorganiserte, og vi fikk nå tre kompanier nordenfjells og tre sønnenfjells. De tre nordenfjellske kompaniene var «Snaasenske, Meraakerske og Holtaalske» kompani, og soldatene kom helst fra de indre bygdene. De tre sønnenfjellske kompaniene fikk sine folk for det meste fra Østerdalen og Solør.

Skisoldatene brukte langski og andor. Vi vet ikke sikkert om det var fordi det var en vanlig skitype i alle områdene eller om f.eks. østerdalsskiene var lagt til grunn for reglement og utstyr. Soldatene hadde bindinger med helstropp, og de brukte bare en stav.

Allerede ved midten av 1700-tallet ble det arrangert militære skirenn. Dette var ikke minst for å oppmuntre soldatene til å holde seg i trening.

Ved unionen med Sverige i 1814 ble militærvesenet redusert og skiløperkompaniene oppløst. Men fortsatt var det enkelte skisoldater. I tre-fire tiår var det heller ikke arrangert militære skirenn. Men ved midten av 1800-tallet økte interessen igjen. Det er klart at de militære skitradisjonene og de militære skikonkurransene var en av de viktige forutsetningene for den moderne skiidretten. Det var trøndere, østerdøler og solunger som var ledende her, mens det ble telemarkingene som skulle gi det nye oppsvinget i skiidretten.

Moderne skisport

Skikonkurranser er forsåvidt ikke enestående for vår tid. Fra gammelt av har folk hatt lyst til å konkurrere, for det meste helt uformelt. De kunne kappes om å løfte tunge steiner eller om å skyte til måls, eller de kappkjørte med hester, eller de sloss. Alt dreide seg om ferdigheter som var viktige i hverdagslivet. Så også med skiløping. Når folk rennte om kapp ned bratte og krunglete bakker, så prøve de seg i noe som de hadde god bruk for å kunne i hverdagslivet om vinteren.

Moderne skiidrett er løsrevet fra arbeids- og hverdagslivets behov. Men samtidig har den fått en ny eksistensberettigelse i sammenheng med mosjon og helse innen befolkningen.

Oppblomstringen av skisporten har også en bakgrunn i en nasjonalromantisk holdning. En interesse for det ekte norske omfattet også skiløpingen. I folketradisjonen levde minnene om særlig navngjetne skiløpere. Ikke minst ble Trysil-Knut, som nærmest ble en sagnfigur, kjent gjennom Bernt Lunds dikt fra 1882.

Samtidig som flere arbeidet for å få i gang skirenn etter mønster av de militære konkurransene, ble mange kjent med telemarkingenes skibruk. Den dyktige skiløperen Sondre Nordheim fra Morgedal ble litt av et ideal. Militærrennene hadde omfattet skiskyting, langrenn og utfor/slalåm. Fra Telemark kom hopprennet. I mange år skulle så kombinertløp bli betraktet som særlig gjevt.

Skiutstyret ble etterhvert utviklet. Telemark-skiene var smalest på midten. Det gjorde at om en holdt dem på skrå så svingte de av seg selv. Etterhvert som betydningen av dette prinsippet ble oppfattet ble Telemarkskiene tatt i bruk rundt i landet, og de lokale skitypene ble forlatt. Dette skjedde fra 1880-årene og utover til kort etter 1900.

På samme tid ble ask, hicory og eik vanlige skimaterialer, sammen med de treslagene som hadde vært brukt tidligere, bjørk, furu, gran, rogn osv. Og man begynte å eksperimentere med limte ski, inntil «splitkeinskiene» kom i 1930-årene. Etter hvert kom også spesialiseringen av skityper, til hopp, langrenn osv.

Først i 1890-årene ble det vanlig å gå med to staver. Men forbedringen av bindingene begynte tidligere. Jernører og spanskrørbindinger ble tatt i bruk. I 1894 tok Fritz Huitfeldt patent på sine første bindinger. I mange år var Huidtfeldtbindingen så å si enerådende. Det som gjorde den så overlegen, var først og fremst strammeklemmen.

Skismøring var også et problem. Fra gammelt bruktes tjære, først og fremst som impregnering. Konkurranseløperne begynte å koke smøringen sin selv. Tjære var det som regel i den, og ellers mye rart, f.eks. sykkeldekk og grammofonplater.

Etter 1900 kom det smøringer i handelen, «Record» i 1904, Østbye i 1914 og siden Bratlie, Bergendahl og flere. Men til denne dag er vel ikke smøringsproblemet løst.

Ikke lett å velge i dagens utstyrsjungel.

Skimakeren

Fra gammelt av laget svært mange på bygdene skiene sine selv. Og det var litt av et ideal at folk skulle være mest mulig selvhjulpne.

Men i virkeligheten har bygdene i flere århundrer hatt et betydelig antall håndverkere av mange slags. Dette var da også ganske rimelig, ettersom ikke alle er like dyktige på alle områder. Og svært ofte hadde disse håndverkerne et sterkt behov for de tilleggsinntektene de kunne få. Mange av dem var småbrukere eller husmenn som hadde så små bruk og plasser at det ofte knapt var til livberging.

Noen av disse håndverkerne var også skimakere. Enkelte hadde ikke så stor produksjon, men andre kunne ha skimakingen som sin viktigste eneste beskjeftigelse.

Ikke alle var like dyktige. Men enkelte pekte seg ut. Jeg har nevnt Nils Sveinsås i Selbu. En annen særlig navngjeten skimaker var Enok Larsen Gangstadhaug i Leksvik (1837–1905). Han er vel regnet for den dyktigste skimakeren Leksvik har hatt. Og disse var slett ikke alene om å levere gode varer.

De fleste laget ski av sin egen lokale type. Men også de gamle typene har nok fra tid til annen blitt forandret, og da var det de beste skimakerne som sto for det. På steder hvor de forskjellige hovedtypene møttes, kunne det også bli laget ski som kombinerte detaljer fra flere skityper.

Det ser ut til at bygdeskimakerne som oftest greide seg med få redskaper. Øks og sag og noen få høvler til de forskjellige delene av skiene var nok nødvendige. Og brettkroken med tvinger til å bøye skibrettet foran måtte de ha, foruten en navar til bindingshullet. Ellers var tollekniven nyttig til mangt.

Framveksten av den moderne skiidretten skulle forandre mye. Først fikk bygdeskimakerne et mye større marked. Men samtidig ble det også marked for skimakere som etablerte seg i byene. Som eksempler fra Trondheim kan jeg nevne skimaker Jacob Johnsen i Ila, som drev verksted stort sett alene, og Moe & Hansens skifabrikk, som var en større bedrift. Helt til etter krigen ble det solgt bygdeski i Trondheim. Men i den siste tiden var det helst ved å holde prisene uforsvarlig lavt nede at bygdeskimakerene greide å henge med.

Idag er skiproduksjon utelukkende en sak for høyt spesialiserte fabrikker, og disse har til gjengjeld fått sterk konkurranse fra utenlandske produsenter, fabrikker i land hvor den moderne skiløpingen i stor grad er innført av norske skipionerer, og hvor elevene er blitt like gode som læremestrene.

Stoffet til denne artikkelen er i første rekke hentet fra den utrykte magisteravhandlingen «Ski og truger» av Asbjørn Klepp.

Ellers har jeg benyttet:
Olav Bø: Norsk skitradisjon (Oslo 1966), (- med litteraturhenvisninger)
Asbjørn Klepp: Skimaking. Trøndelag Folkemuseums årbok 1979-80.
Sigurd O. Tiller: Veileder til Folkemuseet for Trondheim og Trøndelag. (Trondheim 1961).
– samt diverse mindre artikler om skihistorie.

Denne artikkelen ble opprinnelig skrevet som katalog til en skiutstilling ved Trøndelag Folkemuseum, Sverresborg i Trondheim, i 1977. Det er bare gjort noen få rettelser i denne teksten.